

حضرت بابا فرید..... ملامتی وی

☆ ڈاکٹر نوید شہزاد ☆

Abstract:

Punjabi language has some great traditions and its literature is so rich that it could be placed proudly among the most celebrated works of world literature. Mysticism or Sufiism has got deep roots in the fertile land of Punjab and has immensely influenced its literature. Hazrat Baba Farid was the pioneer of Sufiism in Punjab, and a great poet as well. In this article, Self Blaming or Self Reprehension, an important Sufi term has been introduced and analysed in the light of Baba Farid's teachings.

Key words: Mysticism, Baba Farid, Self blaming, Self reprehension.

ملا مت عربی زبان دا لفظ اے جہنوں مؤنث ورتیا جاندا اے۔ ”سرائیکی لغت“ مطابق:

”ملا مت: (مٹ، ع) سرزنش،

لعنت، طعن، دھتکار، پھٹکار“ (1)

”وڈی پنجابی لغت“ وچ ملا مت دے معنی ایہ دتے گئے نیں:

”ملا مت: (ع - مٹ) جھاڑ جھنب،

ڈانٹ ڈپٹ، لعن طعن، لعنت، پھٹکار“ (2)

☆ اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، اورینٹل کالج، پنجاب یونیورسٹی، لاہور ☆

”جدید اردو لغت“ دے حوالے نال:

”ملامت: (اسم کیفیت) برا بھلا کہنا،

لعن طعن، سخت ست کہنا، پھٹکار“ (3)

ایہناں لغتاں مطابق پنجابی تے اردو دوہاں زباناں وچ اکو جے معنی بن دے نیں۔
یعنی لعنت، طعن، دھڑکار، جھاڑ جھنب، ڈانٹ ڈپٹ، لعن طعن، سخت ست آکھنا وغیرہ وغیرہ۔
”ملامت“ نوں انگریزی زبان وچ Reproach, Rebuke, Reproof آکھدے نیں۔
Reproach دے معنی ملامت کرن، کسے منکھ نوں کسے گل پاروں لعن طعن کرن، ڈانٹن
ڈپٹن، کرڑی گرفت کرن وغیرہ دے نیں جد کہ Rebuke دے معنی وی ایہو یعنی جھڑکن، کسے
نوں تنقید دا نشانہ بناؤن دے نیں تے Reproof دے معنی کسے اُتے اعتراض کرن، گرفت،
پکڑ کرن، جھڑکن تے الزام لاؤن وغیرہ دے نیں۔ ”لامتی“ نوں انگریزی زبان وچ
Reprehensible, Blamable, Reproachable آکھدے نیں۔
”Reproachable تے Reprehensible دے معنی قابلِ مذمت تے مورد الزام دے
نیں اُتے Blamable یا Blameful نوں وی تقریباً ایہناں معنیاں وچ ای ورتیا جاندا
اے“ (4)

تصوف دے حوالے نال ”لامتی“ اوس صوفی/ درویش نوں آکھدے نیں جہڑا لوکاں کی
دلوں کیتی جاون والی ملامت نوں رب سوہنے دا فضل تے کرم سمجھ، ملامت کرن والیاں اُتے
اپنی اصلیت دا اظہار وی نہ ہون دیوے تے ملامت کرن والیاں نوں پرتاوا وی نہ دیوے۔
لامتی صوفیاں دے گروہ یا فرقے نوں ”لامتیہ“ آکھدے نیں۔ ملامت نوں ہسدے متھے قبولن
تے ایہنوں نفس کشی دا کارن سمجھن والی گل دی نینہ ”قرآن مجید“ وچ بیان کیتے گئے رب

سائیں دے ایس فرمان اُتے دھری جاندی اے۔ سائیں سوہنا اپنے مقبول بندیاں بارے
فرماندا اے:

”وَلَا يَخَالِفُونَ لَوْمَةً لَّا يَمُوتُ ذَٰلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤَيِّدُ مَن يَشَاءُ ۖ“ (5)

ترجمہ: (اوہ یعنی مقبول بندے) کے ملامت کرن والے دی ملامت دا
اندیشہ نہ کرن، ایہہ فضل اے (رب سوہنے دا) جنہوں چاہوے دیوے۔

ایس حوالے نال حضرت علی مرتضیٰؑ، حسن تے قتادہ نے فرمایا کہ ایہ فرمان حضرت
ابوبکر صدیقؓ تے اوہناں دے اصحاب دے حوالے نال اے، جہاں نبی کریم ﷺ مگروں مرتد
ہودن تے زکوٰۃ نہ دیون والیاں نال جہاد کیتا۔ عیاض بن غنم اشعری توں مروی اے کہ جدوں
ایہ آیت نازل ہوئی تاں نبی کریم ﷺ نے حضرت ابوموسیٰ اشعری دے حوالے نال فرمایا کہ ایہ
اوہناں دی قوم اے۔ اک قول ایہ وے کہ ایہ لوک یمن دے واسی نیں۔ اک قول ایہ وے کہ
ایہ انصار نیں جہاں آپ سرکا ﷺ دی خدمت کیتی۔ بہر حال رب سوہنے نے اتھے ”لامت“
نوں اک نعمت متھیا کہ ایہدے پاروں رب اوہناں نال محبت کردا اے۔ ایس طرح ”لامت“
رب سائیں دے کرم تے فضل دا وسیلہ ٹھہری۔ ہُن ایس آیت مبارکہ نوں اسیں اپنے جُئے اُتے
سجا کے دیکھنے آں کہ ایہدے وچ ساڈے لئی کیہ حکم تے سبق اے۔

لامت تین ڈھنگاں دی اے۔ (۱) رب دی یاد توں غافل ہودن تے انسان دا اپنے
آپ نوں ملامت کرن۔ (۲) حق دی راہ اُتے چلن والے نوں لوکائی ولوں ملامت دا ہودن۔
(۳) کسے منکھ دا رب دے حکماں یا اوہدی مخلوق نوں ملامت کرن۔ پہلے تے دوجے ڈھنگ
دی ملامت رب سائیں دی خاص عطاء اے جنہوں فناہ فی الذات یا نفس کشی وی آکھدے
نیں۔ انسان دے پنج حواس ظاہرے نیں تے پنج باطنی۔ ظاہرے حواساں وچ کھاؤن، دیکھن،
سُنن، چھوہن تے سنگھن اے جد کہ باطنی حواساں وچ نفس (ساہ)، لذت، شہوت، عقل تے

روح شامل اے۔ ایہناں دساں وچوں توں حواس اودہ نیں جہاں اُتے پہریدار بٹھاؤنا پیندا اے۔ جتے چرتائیں ایہناں اُتے پہرہ نہ دتا جاوے اودوں تیک فہام فی الذات یا نفس کشی دی منزل نہیں لہدی۔ ایہناں حواساں دی پہریداری تے حق سچ دے اظہار پاروں لوکاں دے طعنے مہنے ملامت دا ای دو جاناں نیں۔ ایس ملامت پاروں جدوں انسان آل دوال دے طعنے مہنے جردا/سُن دا اے تاں طعنیاں مہنیاں دی ایہ سُنیاں اودے لئی سوہنے دے اوس فضل تے کرم دے حصول دا ذریعہ بن جاندی اے جہدا ذکر اُتلی آیت وچ کیتا گیا اے۔ جد کہ تہجی ملامت اودہ وے جہوی کوئی انسان رب سوہنے دی مخلوق یا حکماں نوں کردا اے، جہدے کئی روپ نیں مثلاً مینہ دے آدن، ہنیری دے آدن، دُھپ چڑھن یا ڈھلن، چھاں آدن یا ڈھلن تے موسماں دی آدواجائی وغیرہ نوں ویل کوئل مٹھن پاروں بُرا بھلا آکھنا۔ یا فیر رب سوہنے دی مخلوق نوں جائز ناجائز مندے کڈھنا۔ ایہ ملامت رب سوہنے ولوں کیتی جان والی ملامت نوں سدا دیون دے برابر اے۔ پہلے دو ڈھنگاں دی ملامت دا حصول بناں درویشی دے ممکن نہیں۔ آؤ مَن دیکھنے آں حضرت بابا فرید جی دے کلام راہیں ملامت۔ بابا جی فرماندے نیں:

فریدا در درویشی گاکھڑی، چلاں دنیا بہت
بہ اٹھائی پوٹلی، کتھے ونجاں گھت (6)

درویشی دا بوہا لنگھنا اوکھا کیوں اے؟ ایس کر کے کہ انسان دا اپنے آپ نوں ملامت کرن تے دو جیاں ولوں اپنے اُتے ہون والی ملامت نوں سُن کے صبر کرن عام مزاج تے سبھاں دا حصہ نہیں۔ ایس ہمت دا حصول اوہناں نوں ای ہوندا اے جہاں نوں سائیں سوہنا خاصاں دی صف وچ شامل کرن دا فیصلہ کر لیندا اے۔ اک دوجے نوں کافر، مشرک، مرتد تے گستاخ مٹھ کے فتوے جاری کرن والے مردے دم تک ایس مقام توں دور رہندے نیں۔

ایسے لئی تاں حضرت سلطان باہو نے فرمایا سی:

س شرع دے دروازے اُچے، راہ فقر دی موری ہو (7)
اگے چل کے بابا جی فرمادے نیں:

فریدا جے تیں مارن مکیاں، تنہاں نہ ماریں گھم
اپنے گھر جاییں، پیر تنہاں دے چم (8)

اسجھے ملامت کرن والیاں نوں محسن متھیا گیا اے، جہاں اوہنوں ملامت دے قابل
من دیاں رب سائیں دے فضل تے کرم دا حق دار بنا دتا۔ اسجھے گوہ جوگ گل ایہ دے کہ
ملا مت کرن والیاں نوں پرتاوا دیون توں سختی نال ہلکيا گیا اے۔ اک تے پرتاوے نال احسان
دا بدلہ لہہ جاوے گا تے دوجا رب سوہنے دی مخلوق نوں ملامت کرنا درویشی دا تقاضا نہیں، ایہ
صرف عام انسانی تقاضا اے۔ ایہ دنیا ولوں کیتی جاون والی ملامت اے جنوں اسیں دوجے نمبر
تے رکھیا سی۔ تے ہُن رب دی یاد توں غافل ہوون تے اپنے آپ نوں کیتی جان والی ملامت
دی اک مورت دیکھو:

بے نمازا کُتیا، ایہ نہ بھلی ریت
کبھی چل نہ آیا، پنچے وقت مسیت (9)

ایس اشلوک وچ اپنے نفس نوں / اپنے آپ نوں کُتا آکھدیاں ہویاں دسبی پس
منظر وچ ایس جانور دا ناں گھٹائی اُگھیرن لئی ورتیا گیا اے۔ بابا جی سرکار نے ایس جانور دی
دسبی بے قدری (جھڑی اوہدے بھونکن / وڈن یا فر اوہدے چھوہون نال شرعی پاکیزگی دے
ضائع ہوون پاروں اے) نوں مکھ دھردیاں ہویاں علامت دے طور تے ورتیا اے۔ نہیں تاں
کُتے نوں رب سائیں دی مخلوق من کے اک درویش ایہ ورتوں کرن دی جرأت کدی وی نہیں کر

سکدا۔ اتھے بابا جی نے گئے دی توڑ نبھاون والی صفت نوں وی مکھ نہیں دھریا۔ جے اوہدی ایس صفت نوں مکھ دھریئے تاں فر اوہ مالک دا در چھڈن والے انسان توں اگیرے جا پدا اے۔ جیویں بلھے شاہ تے فرمایا:

راتیں جاگیں کریں عبادت، راتیں جاگن گئے
 تیتھوں اُتے
 بھونکنوں بند مول نہ ہندے، جا زوڑی تے سئے
 تیتھوں اُتے
 خصم اپنے دا در نہ چھڈدے، بھادیں وچن جئے
 تیتھوں اُتے
 بلھے شاہ کوئی رخت ویہاج لے، نہیں تے بازی لے گئے گئے
 تیتھوں اُتے (10)

اپنے آپ نوں ملامت کرن دا اک ایہ ڈھنگ دیکھو:

فریدا کالے مینڈے کپڑے، کالا مینڈا ویس
 گناہیں بھریا میں پھراں، لوک کہن درویش (11)

کالے کپڑے دو طرح ہو سکدے نیں۔ اک تاں ایہ کہ چٹے کپڑیاں اُتے اپنے کو داگ لگے کہ اوہ ہولی ہولی کالے ہو گئے تے اپنا اصل رنگ گوا بیٹھے۔ دوجا ایہ کہ کپڑے پائے ای کالے رنگ دے سن تے کالے رنگ دا ایہ گن اے کہ اوہدے اُتے جیہو جیہا دھبّا وی لگ جاوے اوہ تراویں اکٹھے دیکھیاں نظر نہیں آؤندا تے دُوروں اوہ دھوتے ای جا پدے نیں۔ ایہناں دوہاں صورتاں وچ دیکھن والے دی اکھ دھوکھا کھا جاندی اے تے ایہناں دھوکھا کھا جاون والیاں نوں طنز کردیاں ہویاں اپنے آپ نوں ملامت کیتی جا رہی اے کہ دنیا داراں دی اکھ صرف ظاہر نوں ای دیکھدی اے۔ ایہ وی ہو سکدا اے کہ لوکائی دلوں کیتی جان والی ایہ

تعریف طنز ہووے۔ جے ایس طرح اے تے فر ملامت لوکاکی دلوں وی بن جاوے گی۔ لوکاکی دلوں کیتی گئی تعریف نوں موہرے دھریے تاں فیر ایہ وی آکھنا پوے گا کہ شاعر نے اختیاری عمل وچوں لنگھیاں ہویاں ”تعریف“ نوں ”لامت“ وچ ڈھال لیا اے:

فریدا پچھل رات نہ جاگیوں، جیوندڑو مویوں

جے تیں رب وساریا، تاں رب نہ ویریوں (12)

استھ پچھلی رات دے سوون نوں ملامت کیتی گئی اے تے نال نال رب سوہنے دے اپنے بندے نال ورتارے نوں وڈیا تے اُچیا کے اپنے آپ نوں بُرا بھلا آکھیا گیا اے۔ اپنے آپ نوں ملامت دا اک ایہ انداز دیکھو جہڑا اوہناں جعلی پیراں فقیراں دی منڈیا وی کردا اے جہڑے لوکاں دی توجہ اپنے دل کھین لئی بہر دیاں وانگوں ون سوئے روپ سجاؤندے نیں:

فریدا کائے پنوہلا پاتری، کسمبلوی پھڑے

گھر ہی بیٹھیاں شوہ ملے، جے نیت راس کرے (13)

بابا جی نے کسے اک جی نوں دی مندا آکھن تے دل توڑن توں ہٹکيا اے کہ بھاویں تینوں سارا جگ بُرا آکھے، ملامت کرے۔ کیوں جے ایہ سارا ای وجود محمد ﷺ اے۔ فرماندے نیں:

اک پھٹکا نہ گلائیں، سھناں میں سچا دھنی

ہیاء نہ کبھی ٹھاہ، مانگ سبھ امولیں (14)

رب سوہنے دی مخلوق نوں منڈیاں کماں اُتے دی مندا آکھنا خالق دی گھنائی والی گل

اے، تے ایہ فقیری کار نہیں۔ جہڑا ذکر بابا جی نے ایس طرح کیا اے:

فریدا خالق خلق میں، خلق دے رب مانہ

مندا کس نوں آکھے، جاں تیں دن کوئی نانہہ (15) ☆

ایس طرح بابا فرید جی کول ملامت دے دو ڈھنگ ملدے نیں۔ اک اپنے آپ نوں آپوں کیتی گئی ملامت تے دوجی لوکائی ولوں کیتی گئی ملامت۔ دوہاں ڈھنگاں وچ اپنی ذات دی اصلاح دا پہلو موجود اے تے نال نال عاجزی، انکساری تے فقیری رستے دے قیدے قانون دی۔ کتے وی کوئی ایہو جیہا اشارہ نہیں ملدا کہ لوکائی نوں ملامت اُتے آپوں مجبور کیتا جاوے۔ کیوں جے ایہ چیز اذیت پسندی دل جاندی اے تے بابا جی جے پھرے صوفی کولوں ایہ کیوں سُر سکدا سی۔

بابا جی اسلامی تصوف دے اماماں وچوں نیں تے اسلامی تصوف وچ لوکائی دی ملامت نوں ونگارن لئی کوئی غیر شرعی سد انہیں دتا جاندا۔ البتہ غیر اسلامی تصوف وچ لوکائی دی ملامت دے حصول لئی ہر طرح داسدہ جائز مٹھیا جاندا اے۔ اسلامی تصوف وچ اسلامی حکماں دے توڑن اُتے لوکائی نوں ملامت کیتی جاندی اے یا سالک اپنے ہتھوں رب رسول دے حکم احکام ٹٹن پاروں لوکائی ولوں ہودن والی ملامت نوں نعت مٹھدا اے یا فیر سالک ایہ حکم احکام ٹٹن اُتے اپنے آپ نوں آپوں ملامت دا نشانہ بناندا اے۔ بہر حال ایس ملامت دا مقصد اکوای ہوندا اے کہ زمین ورگی عاجزی دا حصول ہو جاوے۔ کیوں جے ایہو عاجزی ادھ شے دے جیہڑی بندے (غلام) دا گھنا اے تے ایسے دے کارن سالک رب، رسول دے رستیاں کھنجد انہیں۔

حوالے

1. سرائیکی لغت، محمد سعد اللہ خان کھٹیران (مرتب)، شعبہ سرائیکی جامعہ زکریا ملتان، 2007ء، ص 591
2. وڈی پنجابی لغت، اقبال صلاح الدین (مرتب)، عزیز پبلشرز لاہور، 2002ء، ص 2573
3. جدید اردو لغت، اشرف ندیم (مرتب)، مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد، دوم 2004ء، ص 679
4. انگلش اردو ڈکشنری، شان الحق حق (مرتب)، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، 2007ء، ص 137
5. القرآن (سورہ المائدہ، آیت 54)، مولانا احمد رضا خان (مترجم)، قدرت اللہ کمپنی لاہور، ص 151
6. آکھیا بابا فرید نے، آصف خاں (مرتب)، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، تہجی وار 1989ء، ص 145
7. کلام بابو، پیکیجز لمیٹڈ لاہور پاکستان، س-ن، ص 52
8. بول فریدی (مرتب: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)، الفیصل ناشران و تاجران کتب لاہور، جنوری 1991ء، ص 61
9. کلام بابا فرید، پیکیجز لمیٹڈ لاہور پاکستان، س-ن، ص 42
10. کافیاں بلے شاہ (مرتب: حمید اللہ شاہ ہاشمی)، تاج بکڈ پولاہور، 1988ء، ص 102
11. گرنتھ میں بابا فرید کے شلوک (مرتب: حنیف چودھری)، شعبہ سرائیکی، بہاء الدین زکریا یونیورسٹی ملتان، اول 2007ء، ص 131

۱۵۶ مجلہ تحقیق، جلد ۳۰، شمارہ ۷۷، اکتوبر۔ دسمبر ۲۰۰۹ء

12. آکھیا بابا فرید نے، آصف خاں (مرتب)، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، تہجی دار 1989ء، ص 256
13. بول فریدی (مرتب: ڈاکٹر فقیر محمد فقیر)، المفصل ناشران و تاجران کتب لاہور، جنوری 1991ء، ص 136
14. گرنٹھ میں بابا فرید کے شلوک (مرتب: حنیف چودھری)، شعبہ سرائیکی، بہاء الدین زکریا یونیورسٹی ملتان، اول 2007ء، ص 203
15. آکھیا بابا فرید نے، آصف خاں (مرتب)، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، تہجی دار 1989ء، ص 220 / ☆ محمد آصف خاں تے کجھ ہور کھوجکاراں دا خیال اے کہ ایہ شلوک گوردارجن جی دا اے۔

